

СОНГУУЛИЙН СИСТЕМИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ: ДАВУУ БА СУЛ ТАЛ

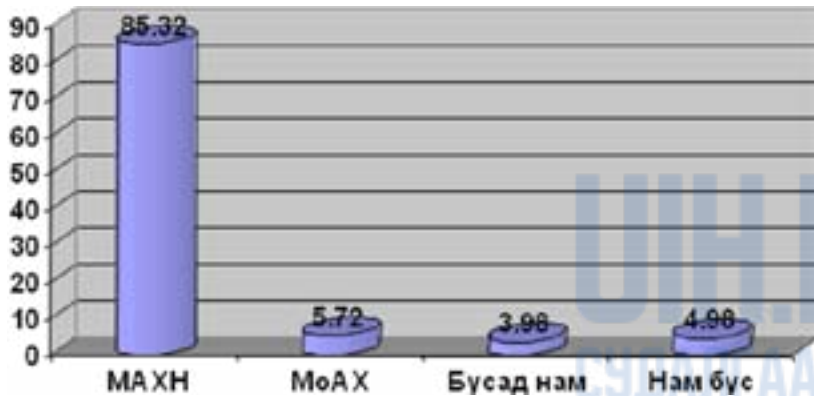
Ч. Базар (Ph.D), А. Пагма (MA)

Оршил

Энэхүү судалгаагаар 1992 оноос явагдсан нийт 5 удаагийн сонгуулийн дүнг нэгтгэн тоймлож үзүүлээ. Эндээс тухайн сонгуульд оролцсон намууд хэдэн хувийн санал авч, Засгийн газраа бүрдүүлж байсныг харах боломжтой юм. Үүний зэрэгцээ нийт 5 удаагийн сонгууль нь сонгуулийн ямар системээр явагдсан болон тэрхүү системийн давуу болон сул талыг харьцуулан үзүүлэв. Мөн өмнөх сонгуулиудын туршлага, үр дүнгээс сонгуулийн системийг өөрчлөх шаардлага урган гарч байгаа гэж үзэж буй өнөөгийн тохиолдолд Монгол улс сонгуулийн ямар системийг авч хэрэглэх нь сонгогч, нам, эвсэл болоод цаашид парламентын бүтэц хийгээд Засгийн газраа бүрдүүлэхэд давуу талтайг олон улсын экспертүүд санал болгож буйг энэхүү судалгаанд эх сурвалж болгон ашиглав.

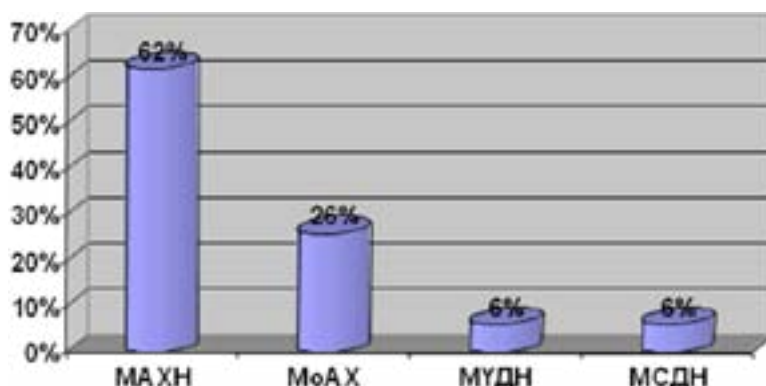
1. Сонгуулиудын нэгдсэн дүнгийн тойм

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан 1992 оноос хойш Монгол Улсад УИХ-ын, Ерөнхийлөгчийн болон орон нутгийн сонгууль тус бүр таван удаа явагджээ. УИХ-ын сонгууль 1992, 1996, 2000, 2004, 2008 онд явагдсан. 1990 оны 6 дугаар сард Монгол Улсын түүхэнд анх удаа олон нам өрсөлдөн оролцсон бүх нийтийн чөлөөт сонгууль болсон билээ. Энэхүү сонгуулийн үр дүн болсон БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн анхдугаар хуралдаан 1990 оны 9 дүгээр сарын 12-ноос хуралдаж түүгээр Улсын Ерөнхийлөгчийг сонгож, Улсын Бага Хурлын бүрэлдэхүүнийг баталж, Засгийн газрыг шинээр эмхлэн байгуулсан байна.

Ардын Их Хурлын суудлын хуваарилалт⁵¹**Жич:**

Бусад намд МҮДН, МСДН, ЧХН ба МХЗЭ -ийн төлөөллийг оруулсан болно.

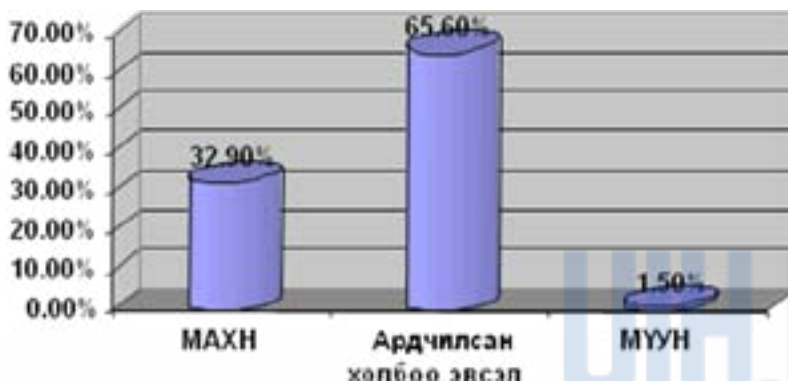
⁵¹ Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт: Монгол дахь засаглалын төлөв байдал, үнэлгээ. УБ., 2006, 71 дэх тал

Улсын Бага Хурлын суудлын хуваарилалт⁵²

Жич: MoАН, МҮДН, НН-ын Эвсэл

1992 оны УИХ-ын сонгууль нь Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан, УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн дагуу явагдсан анхны сонгууль байлаа. 1992 оны сонгууль мажоритор системээр олон мандаттай тойрогт явагдсан.

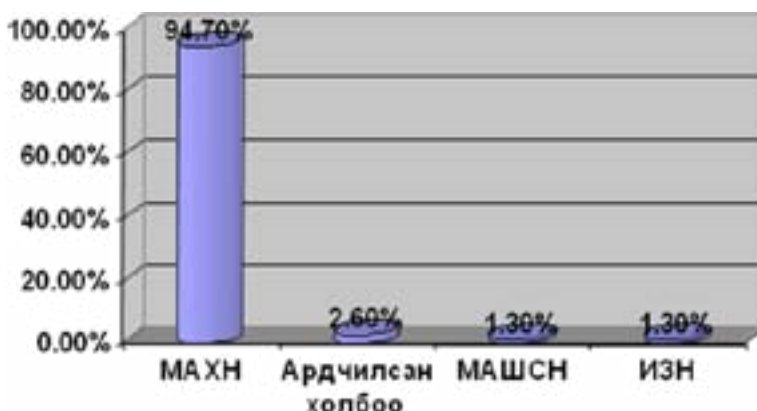
1992 оны сонгуульд МАХН УИХ-д үнэмлэхүй олонхи болсноор Засгийн газрыг дангаараа бүрдүүлсэн. 1996 оны УИХ-ын сонгууль нь цэвэр мажоритор системээр явагдсан ба түүний үр дүнд Ардчилсан Холбоо эвсэл парламентын олонхи болж Засгийн газрыг “Ардчилсан Холбоо” Эвсэлд багтсан МҮАН, МСДН-ын гишүүд бүрдүүлсэн билээ.

1996 - 2000 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт

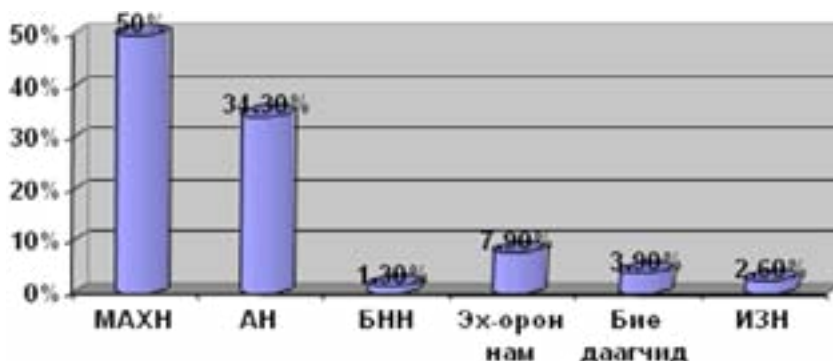
2000 оны УИХ -ын сонгууль мөн цэвэр мажоритор системээр явагдсан бөгөөд энэ сонгуульд МАХН үнэмлэхүй олонхи болж Засгийн газраа дангаараа бүрдүүлсэн.

⁵² Мөн тэнд,

2000 - 2004 оны УИХ -ын суудлын хуваарилалт

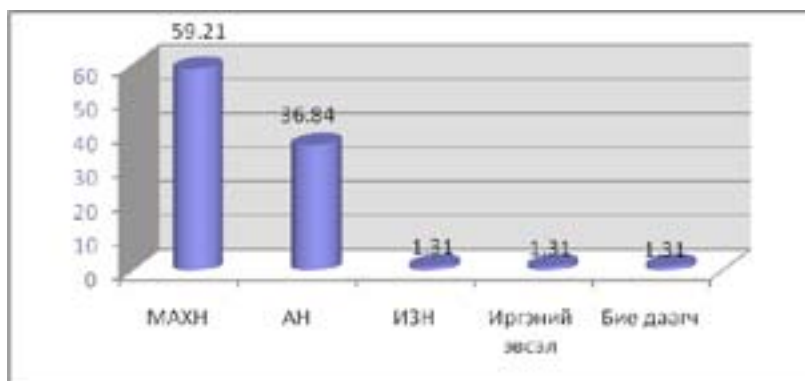
2004 оны УИХ-ын сонгууль өмнөх хоёр сонгуулийн нэгэн адил мажоритор системээр явагдсан ба тус парламентын сонгуульд аль ч нам олонхи болоогүй учраас хамтарсан Засгийн газрыг МАХН болон Эвсэлд багтсан намын төлөөллөөс бүрдүүлсэн билээ.

2004 - 2008 оны УИХ -ын суудлын хуваарилалт

2004 онд УИХ-д сонгогдсон гишүүдийн 36 нь төрийн захиргааны байгууллагад, 19 нь улс төрийн болон төрийн бус байгууллага, их дээд сургуульд, 19 нь бизнесийн салбарт ажиллаж байсан ба тэдний 73 нь дээд боловсролтой, нэг гишүүн дунд боловсролтой байна. УИХ-ын гишүүдийн тав нь буюу 6.7 хувь нь эмэгтэйчүүд байна. 2008 оны УИХ-ын сонгууль нь мажоритор системээр олон мандаттай тойрогт явагдсан. Энэхүү сонгуульд МАХН олонхи болсон хэдий ч тухайн үеийн нийгэм-улс төрийн нөхцөл байдлын улмаас хамтарсан Засгийн газар байгуулагдсан юм.

Н
СУДАЛГААНЫ САН

2008 - 2012 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт⁵³**Сонгуулийн системийг өөрчлөх хэрэгцээ, шаардлага**

Өмнөх сонгуулийн үр дүн болон 2008 оны сонгуулийн туршлага нь “сонгуулийн шинэчлэлийн зоримог алхам хийх цаг нь болсон гэдгийг харуулсан” хэмээх дүгнэлтийг эрдэмтэн судлаачид, энэ чиглэлээр мониторинг хийдэг ТББ, олон улсын байгууллагууд хийдэг. Шалгарсан буюу хамгийн сайн систем гэж байдаггүй бөгөөд гагцхүү 1992 оноос хойш туулж ирсэн зам, Монгол орны онцлог, нөхцлүүдийг сонгуулийн системд тавигддаг ерөнхий шаардлагуудтай хослуулах хэрэгцээ, шаардлага байна. “Тухайн орны нөхцөл байдалд хамгийн сайн тохирсоныг л хамгийн сайн систем”⁵⁴ гэдэг ажээ.

Сонгуулийн системийн дараах функцүүдийг нэн түрүүнд анхаарахыг экспертүүд санал болгож байна. Үүнд:

- Төлөөлөх чадвар: санал ба мандатын хооронд тодорхой хэмжээний хувь тэнцүүлсэн харьцаа хадгалагдаж байх;
- Төвлөрөл ба нөлөө: Сонгогчдын хүсэл ба парламент дахь улс төрийн намуудын бүтцэд тодорхой хэмжээгээр төвлөрүүлэх нөлөөг үзүүлэх;
- Оролцоо: Сонгогчдод зөвхөн улс төрийн намуудын хооронд төдийгүй нэр дэвшигчдийн хооронд сонголт хийх боломж нээлттэй байх;
- Хялбар буюу нээлттэй байдал: Сонгогчдод тэдний санал нь ямар үр дүнд хүрсэн нь тодорхой байх
- Хууль ёсны байх: Сонгуулийн системийн бүтээмжийн чадвар, ардчилсан чанарт итгэх итгэл байх ёстой.

1. Мажоритар системийн тухайд

Мажоритар системээр явуулсан сонгуулийг дотор нь харьцангуй мажоритар сонгууль, үнэмлэхүй мажоритар сонгууль гэж 2 хуваадаг. Харьцангуй мажоритар сонгуулиар тухайн сонгуулийн тойрогтоо хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигчийг сонгодог. Үнэмлэхүй мажоритар сонгуулиар тэр тойргийн нийт сонгогчийн талаас илүү хувийг авсан хүнийг сонгогдсон гэж үздэг. Хэрэв ингэж чадаагүй бол хоёр дахь шатны сонгууль шаардлагатай болдог. Энэхүү системийн давуу тал нь Засгийн газраа байгуулах олонхийг бүрдүүлж чаддаг оршдог бол сул тал нь парламентын бүрэлдхүүнд сонгогчдын хүсэл зориг шууд тусгалаа олж чаддаггүйтэй холбоотой.

⁵³ www.open-government.mn

⁵⁴ Эхард Эссе. ХБНГУ-ын Кеми

2. Пропорциональ системийн тухайд

Ялгаатай хэлбэрүүд байдаг бөгөөд цэвэр пропорциональ систем нь саналын тоо мандатын тооны харьцаа шууд хамааралтай байдаг бол, хязгаарлагдмал пропорциональ систем нь саналын тоо мандатын тооны хооронд зөрүүтэй хамааралтай байдаг. Энэхүү тогтолцооны давуу тал нь сонгогч түмний нийт эрх ашгийн төлөөлөл парламентад бүрдэж чаддагаар илэрдэг. Харин сул тал нь:

- Парламентын төлөөллийн задралыг идэвхжүүлдэг /сул тал/
- Үндэстний хэмжээний нэгдсэн нэг тойрогт хөдөлгөөнгүй нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт гаргасан нөхцөлд л хэрэглэж болдог / Улс төрийн намуудын хатуу нэрсийн жагсаалт, тус бүрдээ 76 нэр дэвшигчийн нэрстэй байх ёстой / зэрэг болно.

3. Хосолмол буюу холимог системийн тухайд

Сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн ба мажоритар системийн зааг дээр орших сонгуулийн систем бас байдаг. Үүнийг хосолмол буюу холимог систем гэж нэрлэдэг. Энэхүү системд босгын хэмжээ хэдийчинээ өндөр байна, төдийчинээ хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн загвараас хөндийрдөг байна. Мөн хэдийчинээ олон мандаттай тойрог олон байна, тэр хэмжээгээр хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн систем давамгайлдаг ажээ.

Монгол оронд сонгуулийн ямар систем тохиромжтой вэ?

Монголд тохирсон сонгуулийн систем бол хосолмол буюу холимог систем юм. Зөвхөн холимог систем л төлөөлөл, төвлөрөл, оролцооны хоорондоо харилцан уялдаа бүхий төрөл бүрийн шаардлагуудыг хамгийн сайнаар биелүүлж чадна.”⁵⁵ Манай орны хувьд мажоритар системийн хуримтлуулсан туршлага, тэдгээртэй холбоотой шүүмжлэлүүд дээр үндэслэн сонгуулийн системүүдээс дараах хүлээлт үүсээд байна. Үүнд:

- Аль нэг намын хэт давуу ялалтыг бууруулах, жижиг намуудын мандатад хүрэх боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд сонгогчдын санал ба мандатын хувиарлалтын хоорондын хувь тэнцүүлсэн харьцааг нэмэгдүүлэх
- Улс төрийн намуудыг задралд хүргэхгүй байхын тулд хувь тэнцүүлсэн харьцааг хязгаарлах /тодорхой босго тавих/
- Сонгогчдын төлөөллийн тухай өнөөгийн төсөөллийг хангахын тулд хувь хүмүүс буюу нэр дэвшигчдийг сонгодог сонголтыг эхний зорилтын хэрэгжүүлэлтэнд нөлөөлөхгүй байх хэмжээнд хадгалах
- Парламент дахь нийгмийн төлөөллийг сайжруулахын тулд улс төрийн намуудын нэр дэвшигчдийг дэвшүүлэхэд гүйцэтгэх үүргийг нэмэгдүүлэх
- Улс төрийн шийдвэр гаргалтанд улс үндэсний ашиг сонирхлыг хүчтэй болгохын тулд улс төрийн хүсэл сонирхлыг бүрдүүлэгч бүтэц гэдэг утгаар нь улс төрийн намуудыг бэхжүүлэх зэрэг болно.

4. Цэвэр пропорциональ болон Холимог системийн тухайд

Цэвэр пропорциональ системээр бол 1/ улс төрийн намуудын хатуу нэрсийн жагсаалт, 2/ тус бүрдээ 76 нэр дэвшигчийн нэрстэй байх ёстой уг жагсаалт нь Монгол улсад төлөөллийг хувь хүнтэй хатуу холбосон улс төрийн соёл бүрдэн тогтсон өнөөгийн нөхцөлд төдөж удалгүй нэргүй жагсаалт гэдэг шүүмжлэлд өртөх болно. “Монголын сонгогчид аль нэг намд бус хувь хүний төлөө саналаа өгөхийг хүсдэг. Үүний зэрэгцээ Монгол улс хүн ам цөөтэй, 2.6 сая хүн амтай, нийгэмд хувь хүмүүсийн холбоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэдгийг

⁵⁵ Диетер Ноолен. ХБНГУ -ын Хайдельбергийн Их сургуулийн доктор, профессор

мартаж болохгүй. Иймээс хатуу жагсаалт бүхий пропорциональ сонгууль хууль ёсны байх үүргээ гүйцэтгэж чадахгүйд хүрнэ.”⁵⁶ гэжээ.

Нөгөө талаар, Үндсэн хуулийн шууд сонгох зарчим нь сонгогч нэр дэвшигчид шууд саналаа өгөх сонгуулийн системтэй байхыг хуульчилсан гэдэг нотолгоотой дүйнэ. Гэхдээ шууд сонгууль гэдгийг хүнээ шууд сонгох бус “Ямар нэгэн төлөөлөх байгууллагагүйгээр Их Хурлыг бүрдүүлнэ гэсэн ерөнхий зарчим”⁵⁷ гэж тайлбарлах хуульчид байдаг. Тэдний үзэж буйгаар намд санал өгөх замаар Их хурлаа байгуулах, хүн сонгох замаар Их хурлаа байгуулах энэ хоёрын зохистой хувилбарыг юм уу, эсхүл манай нөхцөлд хосолсон хувилбараар байж болно болох бөгөөд чадвартай Парламент, хариуцлагатай Засгийн газрын үндсэн зарчим хэрэгжнэ гэж үздэг.

Манай улс сонгуулийн холимог хувилбарыг сонгон хэлэлцэх тохиолдолд “нэг мандат-нэг тойрог зарчмаар явагдах тойргуудын мандат ба нэрсийн жагсаалтын мандатыг хооронд нь хооронд нь хэрхэн холбох нь “ гол анхаарах асуудал юм. Хэлэлцэх үед анхаарах хэд хэдэн чухал асуудал бий бөгөөд үүнд:

- Хэдэн мандат сонгуулийн тойргоор, хэдэн мандат намуудын нэрсийн жагсаалтаар хувиарлагдах вэ?
- Тойргийн шууд мандат ба жагсаалтын мандатууд хоорондоо огт холбоогүй, тусдаа байх уу?
- Эсвэл парламент дахь улс төрийн намуудыг хатуу хувь тэнцүүлсэн бүтэцтэй мэт харагдуулахын тулд жагсаалтын мандатыг тойргийн мандатыг нөхөх зарчмаар хувиарлах уу? зэрэг болно.

Германы доктор Диетер Ноолены санал болгож буй сонгуулийн холимог системийг сонгон авбал “нэг талаас парламент дахь улс төрийн намуудын бүтэц ба тэдний сонгуульд авсан саналуудын хоорондын хувь тэнцүүлсэн харьцаа хадгалагдаж нөгөөтэйгүүр сонгогчид саналаа аль нэг намаас нэр дэвшсэн хэн нэгэн нэр дэвшигч хувь хүнд өгөх болно. Улс төрийн намууд авсан мандатаа өөрийн намаас нэр дэвшигчид хувиарлахдаа нэр дэвшигч нэг мандат зарчмаар явагдах сонгуулийн тухайн тойрогт хамгийн өндөр санал авсан нэр дэвшигчид хамгийн түрүүнд хувиарлана.” гэсэн хувилбар ажээ. Энэ системийн онцлог нь:

- Сонгогч зөвхөн нэг саналтай байна. Сонгогч өөрийн харьяалагдах сонгуулийн тойргийн сонгохыг хүссэн зөвхөн нэг намын нэг нэр дэвшигчийн төлөө л саналаа өгнө. Ингэснээр шууд сонгуулиар хувь хүмүүс буюу УИХ-ын гишүүнийг сонгох сонгууль баталгаажна.
- Бүх намын бүх нэр дэвшигчийн улс орон даяар авсан саналыг нэгтгэн дүгнэнэ. Тухайн нэр дэвшигчийн авсан санал нь нэр дэвшигчийн намын улс даяар тоологдох саналын нийлбэр дүнд нэгэн зэрэг тооцогдоно. 76 мандатыг порпорцоор улс төрийн намуудад хувиарлана. Ингэснээр хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн үндсэн зарчим баталгаажна.
- Парламентын намуудад босго тавина. Нийт сонгогчдын .../энд тодорхой хувь/ хувийн саналыг авч чадаагүй улс төрийн нам мандатын хувиарлалтад оролцохгүй. Зөвхөн босгыг давж чадсан улс төрийн намууд л хувиарлалтад оролцоно. Энэ нь парламентыг улс төрийн намын задралаас ангид байлгаж чадна.
- Хувь тэнцүүлэх хялбар зарчим баримтлана. Улс төрийн намууд парламентад хэдэн мандат авах нь тодорхой болсны дараа улс төрийн намууд тойрогт хэдэн

⁵⁶ Диетер Ноолен. ХБНГУ-ын Хайдельбергийн Их сургуулийн доктор, профессор. 2008. УБ

⁵⁷ Гавьяат хуульч Б. Чимэд. “Сонгуулийн үндсэн зарчим, түүнийг сонгуулийн хуулиар баталгаажуулахуй”, 2002. УБ

мандат авсныг тооцно. Улс төрийн намуудын хувь тэнцүүлэх зарчмаар намуудад хувиарлагдсан нийт мандатын тооноос намуудын тойргуудад авсан мандатын тоог хасна.

- Нэрсийн жагсаалт хатуу, хөдөлгөөнгүй байна. Хөдөлгөөнгүй нэрсийн жагсаалт намуудыг бэхжүүлдэг. Уг жагсаалтыг гаргахдаа зэрэгцэн улс төрийн намууд парламент дахь төлөөллөө төлөвлөж болдог. Жагсаалтаар намууд өөрсдийн нийгмийн, жөндөрийн төлөөллийг хангаж тэнцвэрт байдлыг жагсаалтын дараалалд харгалзан оруулна.
- Мандатын тоог тогтоох. Нэг мандат – нэг тойрог зарчмаар хувиарлагдах мандатын тооны хувьд 38 мандатаас хэтрэхгүй байвал зохино. /Монголын хувьд/ Аль болох бага байх тусмаа сайн. /Хөдөө орон нутагт 20 мандат, 10 эсвэл 12 тойрог Улаанбаатар хотноо хувиарлагдахаар байвал хүн амын тоо, мандатын тооны харьцааны тэнцвэртэй бус байдлыг тэнцвэржүүлж болох юм/.
- Сонгуулийн хороодын санал тооллого илүү хялбар байна. Сонгогч зөвхөн нэг саналтай байдгаараа тоолоход хялбар зэрэг давуу талтай ажээ.

* * *

Энэ бүхнийг нэгтгэн дүгнэхэд, шалгарсан буюу хамгийн сайн систем гэж байдаггүй бөгөөд гагцхүү 1992 оноос хойш туулж ирсэн зам, Монгол орны онцлог, нөхцлүүдийг сонгуулийн системд тавигддаг ерөнхий шаардлагуудтай хослуулах хэрэгцээ, шаардлага байна. “Тухайн орны нөхцөл байдалд хамгийн сайн тохирсоныг л хамгийн сайн систем” гэдэг байна.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН